

АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БІБЛІЙНОГО СЮЖЕТУ В ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “САМСОН”

В статті розглядаються особливості обробки Лесею Українкою біблійного сюжету про Самсона. Простежено риси інтерпретації в аспекті авторської залежності від літературної традиції.

Складність процесів засвоєння авторською свідомістю традиційного сюжету зумовлюється багатьма чинниками. По-перше, це знаковість і загальновідомість такого сюжету, що витворює певну культурну залежність авторського погляду і одночасно провокує до руйнації стереотипів. По-друге, при множинності шляхів інтерпретації традиційний сюжет вимагає збереження своєї структурно-семантичної системи або матриці, що й робить його знаковим культурним явищем і забезпечує рецепційну і комунікаційну значимість. При цьому авторів важливо уникнути тавтологічності чи плагиату; твір, за основу якого використано традиційний сюжет, мимоволі і досить часто викликає закиди у вторинності (для прикладу назвемо популярне у радянському літературознавстві твердження про вторинність “Камінного господаря” Лесі Українки, залежність від “Кам’яного гостя” О.С. Пушкіна).

У будь-якому випадку найважливішим у процесах обробки традиційних сюжетів є особливості авторського засвоєння, те творче завдання, яке він ставить перед собою, а також ступінь інтерпретаційних змін і мутацій, яких зазнає такий сюжет. Все це визначає якість оригінального підходу автора до відомої теми і багатство авторської рецепції.

Чинник авторства існує у двох співвідносних вимірах: особистісному (суб’єктивному) та зовнішньому (умовно об’єктивному). Особистісний рівень, що визначається біографічними аспектами (походження, освіта, включеність у контекст, особистісні контакти, зокрема зустрічі, листування, програмні виступи, декларативні виступи тощо), особливостями рецепції (письменник як читач) проявляється на всіх щаблях засвоєння та інтерпретації традиційних сюжетів. Умовно об’єктивний рівень визначається залежністю автора від традиції, контексту, від рівня його заангажованості суспільством, а також його творчою позицією як приналежності / неприналежності до певного типу культури, напрямку мистецтва.

У ключі залежності від традиції та творчої позиції автора, С. Павличко окреслює літературну постать Лесі Українки як амбівалентну: гостра критика народництва, “прагнення відшукати “свою” традицію в рамках української культури” [1: 90] поєднувалась у творчості письменниці з певним продовженням старої традиції, від якої їй до кінця не вдалось звільнитись. Подібна амбівалентність накладала відбиток на особливості інтерпретації Лесею Українкою традиційних сюжетів та визначала риси їх націоналізації як включення до кола національної культури.

Письменниця в більшості випадків оберталась у колі сюжетів (мотивів), традиційних для української літератури. Більш того, її обробки часто ставали продовженням усталених у нашій словесності засад й аспектів інтерпретації таких матеріалів. Це стосується, зокрема, образу Прометея у багатьох творах Лесі Українки, біблійних сюжетів (наприклад, сюжет вавілонського полону і Книги Вихід). Така включеність, закоріненість у традицію визначала:

напрямки інтерпретації традиційних сюжетів, що видно, наприклад, з творів на біблійні сюжети єгипетсько-вавілонського рабства євреїв (“На руїнах”, “Вавілонський полон”, “Єврейські мелодії”);

засоби, прийоми інтерпретації, наприклад, створення параболічних планів при повному запозиченні, видима аналогічність до подій **іншої** дійсності, сучасної авторові.

Твір-обробка у цьому випадку стає прикладом “наративного розгортання національного змісту” [2:233], коли “з допомогою сітки понять, символів, новочасних мітів, метафор, узагальнень, соціальних і культурних метанарацій національний ідеал ... вписується в художній простір” [2:234]. Це призводить до накладання традиційного сюжету на національну дійсність. Паралельно з цим у процесі обробки авторка виробляє свій особливий підхід до традиційного матеріалу, одночасно закоріненій у традицію і такий, що її руйнує. Це характерно, зокрема, для пізнього періоду творчості письменниці.

Лесі Українці, на думку Т. Гундорової, належить особлива роль у трансформації наративності, сформованої в межах натуралізму і позитивізму, їй належить також критика засад народницького дискурсу [2:240]. Це протистояння, зазначає дослідниця, відбувається вже на рівні текстологічності мислення Лесі Українки, що виявляється насамперед у зверненні до відомих сюжетів [2:244]. У такий спосіб письменниця розмикає автократний, лінійний (однотипний) наративний дискурс і вводить в українську літературу твори, в яких переважає мовна гра і свобода інтерпретації в обробках традиційних сюжетів. Це стосується також розширення рецепційних горизонтів нашої літератури через введення в неї невластивих, незнакових для реципієнта (на загальнонаціональному рівні) традиційних сюжетів (образів, мотивів) – Дон Жуан, Кассандра, Орфей, багатьох біблійних сюжетів, які завдяки Лесі Українці перетворилися у знакові, ціннісно орієнтовані.

Окрім цього, подібне розмикання відбувалось і в тих випадках, коли письменниця оригінально інтерпретувала знані (знакові) традиційні сюжети, ламаючи стереотипи їх сприйняття, що сприяло новому перезасвоєнню їх українською літературою. Це відбулося через осучаснення їх онтолого-поведінкового коду, а також через заглиблення процесів націоналізації. Видимий аналогічний план ставав прихованим, Леся Українка сполучала пласти традиційних сюжетів і пласти національної дійсності, нарації та дискурсу на рівні підтекстовому, а та-

кож через прочитання традиціоналізованих подій та характерів у плані сучасного, зокрема національного світобачення та світорозуміння.

У дослідженні ми намагаємось простежити особливості обробки Лесею Українкою традиційного сюжету в плані її залежності від традиції. Прикладом такої обробки є поема "Самсон", написана з використанням біблійного сюжету про Самсона й Далілу.

Дослідники зазначають, що поштовхом до написання твору міг бути вплив Олени Пчілки, що використала мотиви Книги Суддів у поемі "Дебора" [3:97]. Можна згоджуватись чи не згоджуватись з цим припущенням, однак поема "Самсон" є першим твором Лесі Українки на біблійну тематику, який певним чином продовжив традицію використання Святого Письма як матеріалу для оригінальної творчості в українській літературі. Залежність від Олени Пчілки в цьому плані досить показова.

У поемі "Самсон" Леся Українка використала повний тип запозичення традиційного сюжету, тобто вона зберегла його подієву схему, систему персонажів (Даліла і Самсон, филистимляни), час, місце, обставини дії. Джерелом сюжету є старозаповітна Книга Суддів. Авторка запозичує ключові моменти біблійної оповіді: народження Самсона як Божого обранця, боротьба з филистимлянами, одруження його з Далілою, її зрада, смерть Самсона під руїнами храму (момент, коли Бог допоміг йому помститися ворогам). Одночасно Леся Українка змінює біблійну основу, що й стало виявом авторського переосмислення традиційного сюжету. У творі відсутні деякі сцени (притча про мед, епізоди сварки Самсона з ворогами за свою першу дружину та ін.). Окрім цього, біблійна Даліла – персонаж виразно негативний, вона блудниця, що за гроші зраджує Самсона, намовлена й підкуплена филистимлянськими володарями. Далілу з поеми "Самсон" ніхто не підмовляє, згадки про те, що вона блудниця, відсутні у тексті. Використавши відому біблійну історію, Леся Українка різко переакцентує її мотиваційну наповненість. Образ Самсона як борця за незалежність Іудеї від зовнішніх ворогів відходить на другий план; натомість важливий, але другоплановий образ Даліли виділяється, виразно окреслюється (у цьому простежується, на наш погляд, певна залежність від світової культурної традиції). Цьому також сприяє драматична діалогічність поеми, яка активізує позиції героїв. Зауважимо, що при всій увазі до першоджерела традиційного сюжету (Леся Українка використовує не тільки сюжетну схему й хронотоп, а й прямо цитує Біблію), авторка пропускає опис трьох випробувань Даліли (Самсон, підозрюючи наміри дружини, обманював її щодо джерел своєї надлюдської сили [Кн. Суддів, 16:6-13]. Це зняло певну умовність біблійної оповіді, коли Самсон після кількох спроб Даліли зрадити його таки зв'язав її таємницею. У стосунках героїв поеми немає непорозуміння і фальші в такому значенні. Вчинок героїні глибоко вмотивований:

Прощай, Самсоне! – Крикнула зрадлива: –
Ти думав, що для тебе я забуду
Родину? Ні! Ти гинеш, – дяка се правдива
Від мене за погибель мого люду! [4:23].

Таким чином, Леся Українка ускладнює біблійний традиційний сюжет, виводячи на його тлі конфлікт переконань, інтересів, мотивацій, який стане характерним для її подальшої творчості. Конфлікт поглиблюється, перетворюється у психологічний, що є прикладом того особливого підходу до традиційного матеріалу, коли закоріненість у традицію, найперше національну, не є закам'янілою.

Поема "Самсон" не уникнула прямо-аналогічних інтерпретацій у критиці [3:97], однак саме в цьому творі є елементи, що дійсно стали причиною подібної рецепції (події біблійної історії накладаються на події історії України). На рівні змісту – це тема визвольної боротьби іудеїв проти поневолювачів, образ Самсона – як ідеолога і героя цієї війни. На рівні формальному, перш за все мовно-стилістичному, це закоріненість у національну літературну традицію. Написана на першому етапі творчості, поема "Самсон" має виразні риси стилізації під українську усну народну творчість, що було характерно для ранніх творів Лесі Українки. Ці риси спостерігаємо, наприклад, у використаній авторкою формі діалогу із звертаннями, запитаннями та відповідями на них [5:86], а також у багатстві народнописаних засобів (тропіка, лексики). Ми бачимо також важливий процес "перепишування" традиційного сюжетного матеріалу при його повному запозиченні, коли текст спрямований у реаліях у інше соціо-культурне середовище, виразно включений в український мовний простір. Мовні стереотипи, форми слововживання, характер мови (використання фразеологічних зворотів, емоційно-забарвленої лексики, "фонової лексики" (слів з національно-значимою семантикою), створюють певний асоціативно-емоційний колорит твору, який стає одним з чинників параболізації тексту, вияву аналогічних планів між зображеним в ньому і, скажімо, сучасною авторові дійсністю.

Звернемося до тексту:

"стіна його *господи* забіліла"; "уголос *вихваля* Єгову"; "Чужа для мене мого люду доля"; "для тебе *відцуралась* я родини"; "Скажи, повідай, *моя зоре*, те бажання"; "На личку *усміх ясний* бореться з слъозами // Що сяють в очах, *мов роса порання*"; "Як глянув на Далілу-*чарівницю*"; "Вони йому зв'язали *руки дужі* // і повели його до свого *стану*"; "... Ти гинеш, – *дяка се правдива*"; "В *темній темниці*, в *кайданах закутий*"; "Де ж *сила* його *молодеча*? " і т.ін. Додамо: в текстовій тканині поеми деталі хронотопу сюжету в деяких випадках виглядають неприродньо, потрапивши в текст, що цілком спрямований в інший мовний простір.

Особливості обробки біблійного сюжету в поемі "Самсон" полягають в одночасному накладанні авторського цілком оригінального погляду на матеріал і у вияві залежності Лесі Українки від національної літературної традиції, коли сюжет старозаповітної історії інтерпретується як джерело асоціацій і аналогій до української історії. Це визначає ступінь і гатунок змін структурно-семантичної системи традиційного сюжету, а також міру авторського переосмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – К.: Либідь, 1997. – 360 с.
2. Гундорова Т. Проявлення. Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – 300 с.
3. Одарченко П. Біблійна тематика в творчості Лесі Українки (книги Старого Заповіту) // Одарченко П. Леся Українка: Розвідки різних років. – К.: В-во М.П. Коць, 1994. – С.91-111.
4. Українка Леся. Твори у 10 т. – К.: Держлітвидав, 1963. – Т.2. – 376 с.
5. Кулінська Л.П. Фольклорні елементи поезитики творів Лесі Українки // Народна творчість і етнографія. – 1965. – №4. – С.84-89.

Матеріал надійшов до редакції 21.01.2001 р.

Шевчук М.В. Аспекти інтерпретації біблійського сюжету в поемі Лесі Українки "Самсон".

В статье рассматриваются особенности обработки Лесей Украинкой библийского сюжета о Самсоне. Прослежено черты интерпретации в аспекте авторской зависимости от литературной традиции.

Shevchuk M. V. The Aspect of Interpretation of the Biblical Plot in Lesya Ukrainka's Poem "Samson".

The article deals with Lesya Ukrainka's way of interpretating the Biblical plot of the story of Samson. The features of interpretation in the aspect of the author's dependance upon the literary tradition are observed.